

IMAGINILE PRIMARE ÎN PROCESUL CREĂRII CUVINTELOR: VARIETATE ȘI SIMILITUDINE

VASILE PAVEL

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”, Chișinău,
dialectologie@mail.ru

Cuvinte-cheie: *nominație, motivație, formă internă, varietate diatopică a limbii.*

Keywords: *nomination, motivation, inner form, diatopic variety of the language.*

Limba este creația cea mai semnificativă a fiecărui popor. Cuvintele sunt comori de imaginație și de gândire. Creativitatea este un principiu comun al activităților culturale libere ale vorbitorului. Prin creativitate, limba se diferențiază. Dar limbajul este și pentru alții – un principiu numit *alteritate*. Datorită alterității, spune Profesorul Eugeniu Coșeriu, limbajul se prezintă sub formă de limbi și tradiții comune pentru orice comunitate care se dezvoltă în istorie. Creativitatea generează varietăți, iar alteritatea omogenități (Coșeriu 1995: 11–12).

Varietățile diatopice, diastratice și diafazice nu afectează unitatea limbii române.

În cele ce urmează observațiile sunt orientate spre studiul imaginilor primare în procesul creării cuvintelor și spre evidențierea varietății și similitudinii *motivației* în actul desemnării obiectelor, al *nominației* < fr. *nomination* ‘action de nommer, d’être nommé’, împrumut din lat. *nominatio* (Hatzfeld, Darmesteter 1964: 1597), obiectul de investigare al onomasiologiei. Motivația constituie o primă etapă în procesul complex al nominației: al identificării, reflectării și desemnării obiectelor. Motivația se află în raport reciproc cu nominația.

În ultimele decenii onomasiologia se axează pe studiul motivațional-cognitiv și structural al fenomenului nominației, îndeosebi cu aplicare la varietatea diatopică, cuprinsă în atlasele lingvistice. În acest sens graiurile și dialectele furnizează date extrem de prețioase. În graiul viu, nominația este un proces liber, nepremeditat, natural, spontan.

Crearea unui cuvânt este condiționată mai întâi de identificarea obiectului ce necesită a i se da un nume. În timpul căutării numelui pentru noul element al realității, vorbitorul compară prin intermediul asociației de idei noul obiect cu altele vechi (asociația fiind o proprietate a psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzoriale, idei; apariția unei reprezentări atrage în conștiință o altă reprezentare asemănătoare cunoscută anterior). Astfel este găsit semnul caracteristic comun – motivul – pentru lucrurile comparate (cf. *ăripă* ‘organ al păsărilor, care servește la zbor’/*aripă* ‘parte a avionului’). În acest proces, subiectul vorbitor

găsește astfel și numele obiectului cunoscut anterior (de pildă, *aripă*), care va servi drept bază onomasiologică pentru desemnarea noului obiect. Aceasta este *poziția-cheie* prin care se poate lămuri formarea noilor denumiri: derivate afixale, derivate semantice, sintagme nominative, cuvinte compuse ș. a. (Pavel 2014: 286–393).

Inovațiile lexicale sunt memoria imaginilor primare ale lucrurilor comparate. Aristotel explica metafora prin „trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect”, iar G. W. Leibniz menționa: percepția senzorială ne oferă obiectul, rațiunea – numele lui. Numele, precizează filozoful german, este un „semn distinctiv”, un indiciu băcător la ochi, pe care vorbitorul îl face reprezentant al obiectului. Din cele spuse se desprinde ideea despre două etape în actul nominativ: etapa senzorială și etapa logică (noțiunea se formează doar cu ajutorul cuvântului).

În faza inițială a formării cuvintelor unitățile de nominație sunt motivate. Cu timpul multe elemente lexicale își pierd forma internă (motivul se șterge) și devin netransparente. Motivația cuvintelor relevă caracterul de sistem al vocabularului, al legăturilor motivațional-derivaționale între cele două unități categoriale: cuvântul motivat (*plugar* ‘omul care lucrează cu plugul’) și cuvântul motivant (*plug*). Relațiile motivaționale între cuvinte constituie unul din aspectele cele mai însemnate ale organizării în sistem, proprie lexicului și limbii în general.

În forma internă, noțiune explicată în profunzime de către W. von Humboldt, descoperim dezlegarea corectă a actului creator al cuvântului. Specificul varietății și similitudinii motivației semnului glotic se află în legătură directă cu forma internă ca manifestare abstractă a imaginilor primare senzoriale, caracteristice reprezentării obiectelor.

Față de conceptul „formarea cuvintelor”, fenomenul nominației este o noțiune mai cuprinzătoare, care se încadrează în conceptul de „derivare nominativă” (Nikitevici 1984). Funcția primară a întregului sistem de creare a cuvintelor este cea nominativă.

În principiu, mecanismul nominației ca proces de desemnare a lucrurilor este unul și același pentru toate idiomurile. Dar preferințele și posibilitățile de realizare a procesului nominației, raportul numeric al tipurilor de denumiri, manifestarea legităților generale și particulare ale nominației depind de s t r u c t u r a l i m b i i. În limbile germanice compunerea, de exemplu, este un procedeu foarte viabil în raport cu limbile romanice.

Unitățile lexicale au originea, de regulă, în planul sintagmatic al limbii. Multe cuvinte reprezintă condensări ale unor structuri sintactice, ca urmare a transferului de la judecată despre obiect la denumirea sa. Semnul cu caracter analitic se transformă într-o sintagmă nominativă, care prin univerbație dă naștere unui singur cuvânt. Din acest motiv unii lingviști propun ca teoria motivației să cuprindă noțiunea de j u d e c a t ă m o t i v a n t ă (Kubrjakova 2010: 10). Mostre de propoziții-judecăți cartografiate, de obicei, nu se atestă. Acestea sunt caracteristice mai mult vorbirii interne. În schimb, pe aceleași hărți lexicale sunt fixate numeroase îmbinări de cuvinte, care reprezintă faze intermediare în procesul de

formare a derivatelor (*c u ș c ă pentru hulubi > hulubar, hulubarnic, hulubniță, huluboaică*) (ALRR. Bas. III, h. 272).

Utilizarea în paralel a semnelor de diversă structură (*teară de potcovit > potcovitori, pom de măr > merar, băț de pus oale > olar* ‘prepeleac’) și reflectarea acestora în hărțile lingvistice îi sugerează cercetătorului ideea despre evoluția și modificarea în timp a unităților de nominație, despre peisajul dialectal, care ni se înfățișează ca aspect al diacroniei în spațiu. *Hărțile lingvistice oglindesc coexistența diacroniei în sincronie.*

Lucrările științifice privind fenomenul motivației au deschis noi perspective pentru investigațiile contrastiv-tipologice. Amintim aici despre apariția, în ultimele patru decenii, a *hărților motivaționale* incluse în *Atlasul limbilor Europei* (*Atlas linguarum Europae* [= ALE]) și *Atlasul lingvistic romanic* [= ALiR]). Asemenea hărți constituie o inovație în geolingvistică. ALE și ALiR utilizează deopotrivă metode tradiționale (onomasiologia, semasiologia) și inovatoare (hărțile de motivație). Această din urmă metodă „merge dincolo de interesul pentru etimologie și caută cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte” (Viereck 2003–2004: 327–332).

Hărțile motivaționale relevă o „tipologie” riguroasă a celor șase familii de limbi vorbite în Europa (indo-europene, altaice, semitice, uralice, caucaziene, la care se adaugă basca), în temeiul constatării unei „mentalități comune” la vorbitorii de idiomuri diferite. Asemenea hărți din ALE și ALiR conțin material faptic foarte bogat, care este analizat și comentat pe larg de către autorii hărților, cum ar fi, de pildă, studiul realizat de Mario Alinei cu privire la denumirile curcubeului, înregistrate în ALE (Alinei 1977: 3–30). În studiul cu privire la termenii pentru „spic”, autorii Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci constată că în limbile europene la originea motivației denumirilor pentru obiectul vizat stau două t i p u r i de motivație:

- 1) „ascuțit, tăios”, „țepos, spinos” și
- 2) „cap, capăt”, proeminență „vârf” (Saramandu, Nevaci 2005–2007: 221–222).

Relevarea varietății și similitudinii motivației în procesul de alegere a motivanților este urmărită și în cadrul *grupurilor tematice de cuvinte*, delimitate pe baza comunității funcției denotative a termenilor. Vocabularul cromatic relevă, bunăoară, doar semnul comun (motivul) al obiectelor comparate (*sfecliu, bostăniu, vișiniu, portocaliu, liliachiu* ș.a.). La formarea numelor de profesie este evidențiat procesul muncii (*croitor, vânzător*), vehiculul cu care se lucrează (*căruțaș, plugar*), produsul muncii (*lingurar, olar*). Lexicul micologic indică locul de creștere al ciupercilor (*ciupercă de gunoi*), forma (*urechiușă*), culoarea (*gălbior*), gustul (*iuțan, iuțar, burete iute*).

Imaginile primare în procesul creării cuvintelor pot fi dintre cele mai diverse, dând naștere varietății de unități lexicale. În graiurile românești de la est de Prut pentru firele care învelesc știuletele porumbului în faza incipientă au fost înregistrate cuvintele *mătase, ciup, bărbie, peteală, mustăți, plete, chică, găță, cosiță, păr, mătreață* (ALM II/2, h. 911). În aceleași graiuri pentru discul flori-

soarelui, în care sunt împlântate semințele, au fost atestați numeroși termeni (baze onomasiologice): *tablă* (cu accentuare modificată, după *tablá* ‘tavă de servit’), *pălărie*, *căciulă*, *cușmă*, *șleapcă*, *caschetă*, *căpățână*, *pită*, *turtă*, *plăcintă*, *sită* ș. a., toate aceste lexeme fiind urmate de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită*, *turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus (ALM, II/2, h. 921).

Constatăm astfel o vădită *varietate* de lexeme la nivelul *motivului*, al semnului motivant concret, dar *similitudine* (identitate) la nivelul tipului de semn motivat, al *motivemului*, exprimat, de exemplu, pentru denotatul parte componentă a florii-soarelui prin formula-tip „obiect rotund și plat”, plus numele plantei în general.

În loc de concluzie, motivemul aparține nivelului emic (al abstracției) și corespunde unei clase de nume motivante omogene.

BIBLIOGRAFIE

- Alinei, Mario, 1977, “Magico-Religious Motivations in European Dialects: a Contribution to Archeolinguistics”, *Dialectologia et Geolinguistica*, 5, p. 3–30.
- Coșeriu, Eugen, 1995, „Unitatea limbii române: planuri și criterii”, în *Limba română și varietățile ei locale*, București, Editura Academiei Române, p. 11–19.
- Hatzfeld Adolphe, Arsène Darmesteter, 1964, *Dictionnaire général de la langue française*, vol. II, Paris, Delagrave.
- Pavel, Vasile, 2014, „Reprezentări metaforice în procesul de creare a denumirilor”, în *Lucrările Celui de-al XV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 13–14 septembrie 2012)*, Cluj-Napoca, Argonaut Scriptor, p. 286–393.
- Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, 2005–2007, „Hărți lingvistice motivaționale”, *Fonetică și Dialectologie*, XXIV–XXVI, p. 221–228.
- Viereck, Wolfgang, 2003–2004, „Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)”, *Fonetică și Dialectologie*, XXII–XXIII, p. 327–332.
- Nikitevici, V. M., *Osnovy nominativnoi derivatsii*, Minsk, 1984.
- Kubryakova, E. S., *Teoriya motivatsii i slovoobrazovaniia*, Moskva, 2010.

SIGLE

- ALM II/2: Melnic, Vasile, Vasile Pavel. *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia. Agricultura*, Chișinău, Editura „Cartea Moldovenească”, 1973.
- ALRR. Bas. III: Pavel, Vasile, Valeriu Sclifos, Constantin Strugăreanu, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, Chișinău, „Tipografia Centrală”, 2002.

PRIMARY IMAGES IN THE WORD CREATION PROCESS: VARIETY AND SIMILITUDE

Abstract

In the present article the author investigates the unity of the Romanian language in relation to its diatopic variety, the nomination and the role of motivation in this process.

As a process of designating things, the nomination mechanism is the same for all idioms, but the preferences and possibilities of achieving the nomination process, the numerical rapport of types of denominations, the manifestation of the general and particular laws of the nomination depend on the structure of the language.